

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті розкрито роль української мови у формуванні мовної особистості учнів початкової школи. У основу взято оновлену навчальну програму. Подаються формулювання поняття «мовна особистість» та підходи сучасних лінгводидактів до означеної проблеми. Доведено, що розвитку україномовної особистості молодшого школяра сприяє єдність вимог усіх змістових ліній навчального предмета «Українська мова», визначених Державним стандартом початкової загальної освіти.

Ключові слова: мовна особистість, національно-мовна особистість, комунікативна компетентність, молодший школяр.

Модернізація усіх сфер українського суспільства ставить перед освітою України питання ґрунтовного оновлення педагогічних засад у формуванні особистості високоосвіченої, творчої, інтелектуально розвиненої, комунікативно компетентної. У цьому розрізі пріоритетним постає питання формування мовної особистості, що вільно володіє мовою і послуговується нею в повсякденному житті.

Не випадково дана проблема знайшла відображення у проекті Концепції початкової школи, в якому зазначено, що на кінець навчання в початковій школі учень виявляє здатність взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати і досягати спільних цілей; користуватися рідною мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу; використовує мовленнєві засоби для вирішення різних комунікативних завдань (усвідомлено і довільно буде зв'язні усні й письмові висловлювання, володіє монологічною і діалогічною формами; уміє спілкуватись і взаємодіяти у різних видах співпраці з дорослими та однолітками) [6, с. 4].

Проблема мовної особистості широко досліджується науковцями (Г. Богін, Ю. Караулов, Ф. Бацевич, О. Біляєв, А. Богущ, Л. Варзацька, М. Вашуленко, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Мамчур, М. Пентилюк, М. Плющ, Г. Шелехова та ін.). Для них мовна особистість - людина, що володіє виражальними багатствами мови, продукує її в різних життєвих ситуаціях і шанує її, дбає про її збереження й розвиток. На думку вчених, саме на шкільному етапі оволодіння українською мовою як рідною закладаються основи й розгортається процес формування мовної особистості – людини, яка виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетенції, представляє себе в суспільстві засобами мови.

Мета статті - на основі наукових досліджень уточнити поняття «мовна особистість», розкрити роль української мови як навчального предмета у формуванні мовної особистості молодшого школяра.

Термін «мовна особистість» широко використовується в науковій літературі, проте єдино визначеного трактування до цього часу не існує.

Вперше словосполучення «мовна особистість» зустрічається у працях Й. Вайсгербера [3] та В. Виноградова [4]. Однак сам зміст цього поняття науковцями розкритий не був. Поняття «мовна особистість» вперше було запропоноване та обґрунтоване Г. Богіним. Під мовною особистістю науковець розумів людину, яка здатна творити мовні вчинки. На його думку, мовна особистість характеризується не тим, що вона знає про мову, а як вона може реалізувати свої мовні знання. Як бачимо, в концепції Г. Богіна мовна особистість розглядається в комунікативно-діяльнісному аспекті.

Найповніше і найсистемніше проблему розвитку мовної особистості висвітлює у своїй праці російський мовознавець Ю. Караулов. Вчений розробив структуру, рівні мовної особистості, дав ґрунтовне визначення цьому поняттю. Так, Ю. Караулов визначає мовну особистість як «сукупність здібностей людини до створення та сприйняття нею мовленнєвих висловлювань (текстів)» [5, с.245].

Запропонована структура мовної особистості Ю. Караулова складається з трьох основних рівнів:

1. вербально-семантичний (лексикон особистості), який передбачає наявність у мовця певної системи лексичний і граматичних знань, без яких неможливе володіння мовою;
2. лінгво-когнітивний, який пов'язаний із системою знань та уявлень про навколишній світ, він відображає тезаурус особистості;
3. мотиваційний (прагматика особистості), або рівень діялісно-комунікативних потреб, який включає цілі, оцінки, мотиви, установки мовної особистості [5, с. 238].

Існують також інші концепції мовної особистості. Зокрема, В. Красних подає своє бачення компонентів мовної особистості:

- 1) людина - мовець – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність, що включає як процеси творення, так і сприйняття мовленнєвих повідомлень;
- 2) мовна особистість – особистість, що проявляє себе в мовленнєвій діяльності, володіє сукупністю певних знань та уявлень;
- 3) мовленнєва особистість - особистість, що реалізує себе у комунікації, обирає і здійснює

стратегію і тактику спілкування, репертуар засобів (як суто лінгвістичних, так і екстралінгвістичних);

- 4) комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, що діє у реальній комунікації [7, с. 50–51].

Як і В. Красних, В. Маслова теж розрізняє мовну і мовленнєву особистість. Дослідниця трактує мовну особистість як багатшарову і багатокомпонентну парадигму мовленнєвих особистостей, а мовленнєву – як мовну особистість у парадигмі реальної комунікації. [8, с.119]. На думку вченої, саме на рівні мовленнєвої особистості виявляються національно-культурні особливості мовної особистості та національно-культурна специфіка процесу комунікації.

За В. Масловою, зміст мовної особистості передбачає такі компоненти:

- 1) ціннісний, світоглядний, компонент змісту виховання, тобто система цінностей, або життєвих смислів. Мова забезпечує первинний і глибокий погляд на світ, утворює той мовний образ світу й ієрархію духовних уявлень, які лежать в основі формування національного характеру та реалізується у процесі мовного діалогового спілкування;
- 2) культурологічний компонент, тобто рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови. Залучення фактів культури мови, що вивчається, пов'язаних з правилами мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, сприяє формуванню навичок адекватного вживання та ефективного впливу на партнера щодо комунікації;
- 3) особистісний компонент, тобто індивідуальне, глибоке, що є у кожній людині [8, с. 121].

Цікавою, на нашу думку, є позиція вченої, яка вбачає основним засобом перетворення індивіда в мовну особистість його соціалізацію, яка передбачає три аспекти:

- а) процес включення людини в певні соціальні відносини;
- б) активна мовленнєво-мисленнєва діяльність за нормами і законами певної етномовної культури;
- в) процес засвоєння законів соціальної психології народу [8, с. 121].

Не можна не погодитись і з думкою дослідниці, що мовна особистість - це соціальне явище, саме тому мовленнєве середовище в якому перебуває особистість має суттєвий вплив на процес соціалізації особистості.

Вітчизняний мовознавець Ф. Бацевич у «Словнику термінів міжкультурної комунікації» подає поняття «мовна особистість» (особа, яка виявляє себе як така, що добре володіє засобами мовного коду рідної мови в різних типах комунікативних ситуацій) і «вторинна мовна особистість» (особа, прилучена до культури народу, мова котрої вивчається, тобто до нерідної мови і культури; людина, яка може себе реалізувати в діалозі культур) [1].

Деяко інше визначення мовної особистості пропонує С. Єрмоленко: «Мовна особистість – це

поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності» [12, с. 93].

Досить розширене визначення мовної особистості дає А. Богуш: «Під мовною особистістю розуміємо високорозвинену особистість, носія як національно-мовленнєвої, так і загальнолюдської культури, який володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння і навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення» [13, с. 36].

М. Пентилюк визначає мовну особистість як такого носія мови, який «добре володіє системою лінгвістичних знань (знає мовознавчі поняття і відповідні правила), продукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку. Це мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися у повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою» [11, с. 85-86].

Проблемі формування не тільки мовної особистості, а національно-мовної особистості приділяли увагу О. Біляєв, С. Єрмоленко, В. Кононенко, Л. Мацько, М. Пентилюк.

О. Біляєв у своїй концепції щодо формування національно-мовної особистості зазначає:

- на психологічному, внутрішньо-особистісному рівнях кожен громадянин українського суспільства має виховувати в собі відповідне ставлення до надбань українського народу;
- формування національно-мовної особистості має передбачати: виховання в учнів поваги, зацікавленості до вивчення української мови як до надбання українського народу; розвиток і збагачення українського мовлення, зокрема, власне українською лексикою, стійкими неподільними словосполученнями, організація систематичної розмовної діяльності учнів; широке використання дидактичного матеріалу культурно-історичного й морально-естетичного спрямування;
- на уроках української мови значна увага має приділятися роботі з текстом як одиницею комунікації, цілісною знаковою формою організації мовлення і висловлення думки, повідомлення, а також як продуктом мовлення, зорієнтованим на виконання конкретного навчального завдання;
- у процесі формування національно-мовної особистості варто застосувати повну інтеграцію, оскільки вона, «будучи органічним об'єднанням в одному курсі різних навчальних предметів, дає змогу нівелювати деякі недоліки предметної системи навчання, якими є розрізнення і

фрагментарність викладу, і залучити потрібні відомості із суміжних предметів, що сприяє різнобічному і цілісному засвоєнню знань» [2, с. 62].

Визначення мовної особистості знаходимо у працях Л. Мацько: «це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [9, с.3]. На основі цього вчена визначає складники мовної особистості, які відповідають запитам сучасної мовної освіти:

- мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції;
- ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання;
- мовна свідомість і усвідомлення учнями себе мовними українськими особистостями; мова є для кожної особистості справою національно-культурного самоозначення;
- національна культуровідповідність мовної особистості; знання концептів і мовних знаків національної культури;
- мовна здатність і мовна здібність; мовне чуття, мовний смак;
- усвідомлена естетична мовна поведінка; мовна стійкість [9, с. 2-3].

Л. Мацько вважає, що не просто сума знань про мову, а сама мова в її гармонійному живому звучанні, лексичному й фразеологічному багатстві, стрункості й вишуканості граматичних форм та конструкцій, стилістичному різноманітті має володарювати у школі [9, с.4].

Засади виховання мовної особистості учнів початкової школи відбито у навчальній програмі для початкової школи [10]. У ній чітко визначено мету і завдання курсу української мови, який є важливою складовою загального змісту початкової освіти, оскільки «мова є не тільки окремим навчальним предметом, а й основним засобом опанування всіх інших шкільних дисциплін» [10, с.1]. У програмі з української мови, зокрема, зазначається, що основна мета вивчення курсу української мови полягає у : «формуванні ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [10, с. 1]. Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань: - вироблення в учнів мотивації навчання української мови; - формування комунікативних умінь; - гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання-розуміння, говоріння, читання і письма); - опанування найважливіших функціональних складників мовної системи; - соціокультурний розвиток особистості; - формування в учнів умінь вчитися.

Програма складається з чотирьох змістових ліній (мовленнєвої, мовної, соціокультурної, діяльнісної), кожна з яких забезпечує відповідну компетентність та містить певний виховний потенціал.

Згідно з оновленою навчальною програмою [10] мовленнєва змістова передбачає набуття учнями елементарних знань про мовлення: усне і писемне, діалогічне й монологічне; про особливості висловлювань, зумовлені їх комунікативними завданнями, ситуацією спілкування. Основна увага приділяється розвитку вмінь здійснювати всі види мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння (аудіювання), говоріння, читання, письмо.

Проте, відповідно до внесених змін, у 1 класі формування всіх видів мовленнєвої діяльності здійснюється на уроках навчання грамоти, оскільки це інтегрований курс. У 2-4 класах на уроках української мови проводиться говоріння і письмо, а аудіювання і читання передбачено організувати на уроках літературного читання.

Основна мета мовленнєвої змістової - формування та розвиток навичок мовленнєвої діяльності, що передбачає вміння молодшими школярами будувати усні і письмові діалогічні та монологічні висловлювання.

Мовна змістова лінія містить відомості про мову як засіб спілкування, пізнання, впливу і приділяє увагу практичним аспектам: «роботі над значенням слова і кількісному нарощуванню словникового запасу учнів, збагаченню їхнього мовлення різними граматичними формами, розвитку вмінь користуватися мовними засобами відповідно до норм літературної мови (орфоепічних, лексичних, граматичних); умінню аналізувати, оцінювати власну мовленнєву творчість, удосконалювати її» [10, с.7].

Можемо стверджувати, що мовленнєва змістова забезпечує розвиток мовленнєвої компетентності, оскільки вона передбачає розвиток і вдосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності. Мовна змістова, відповідно, забезпечує комунікативну компетентність, бо на основі засвоєння системи знань про мову, без якої неможливе виховання мовної особистості, учень набуває умінь спілкуватися, пізнавати, самостверджуватися.

Саме завдяки цим двом змістовим лініям й відбувається становлення мовної особистості, оскільки вони формують базові знання з мови і забезпечують мовленнєвий розвиток школярів. Соціокультурна змістова лінія передбачає загальнокультурний розвиток молодших школярів та підготовку їх до життєдіяльності в українському соціумі.

У програмі з української мови (оновленої) [10] запропоновано перелік тем («Рідний край», «Батьківщина»), які ознайомлюють з історією України, життям народу, його звичаями і традиціями, культурою, відомими людьми рідного краю. Вихованню учнів як мовних особистостей із низкою духовних, морально-етичних якостей і рис сприяють і інші запропоновані теми («Сім'я», «Школа», «Громадські місця»).

Діяльнісна змістова лінія передбачає формування в молодших школярів загальнонавчальних умінь і навичок, які дають змогу молодшим школярам «організувати і контролювати свою навчальну

діяльність, виконувати мисленнєві операції і практичні дії, володіти вміннями й навичками самоконтролю та самооцінки» [10, с. 9].

Провідною, з чотирьох окреслених змістових ліній, визначених Державним стандартом, є мовленнєва лінія. При цьому і мовна, і соціокультурна, і діяльнісна змістові лінії спрямовані на забезпечення саме мовленнєвої змістової. Такий підхід аргументує актуальність формування комунікативних умінь учнів та сприяє розвитку україномовної особистості школяра.

Отже, українська мова як навчальний предмет містять великі можливості для виховання мовної

особистості учнів початкової школи. Саме тому, процес навчання рідної мови необхідно спрямувати на виховання інтелектуально розвинених, мислячих, національно свідомих особистостей.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у пошуку шляхів, засобів, умов для формування духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами рідної мови та спроможна їх застосовувати у різних життєвих ситуаціях, виражаючи власну громадянську позицію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник / О. М. Біляєв. — К. : Генеза, 2005. — 180с.
3. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Й. Л. Вайсгербер . — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 232 с.
4. Виноградов В.В. О языке художественной прозы : Избр. тр. / В.В. Виноградов. — М. : Наука, 1980. - 360 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
6. Концепція початкової освіти. Проект // Початкова школа. – 2016 – № 6. – С. 1-4.
7. Красных В. В. «Свой среди чужих»: миф или реальность? / В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова . – М. : Академия, 2001. — 208с.
9. Мацько Л.І. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу / Любов Мацько // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 2–4.
10. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи. Українська мова [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>
11. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / [за ред. М. Пентилюк]. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
12. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
13. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія / [за заг. редакцією А. Богуш]. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. – 272с.

Галина Николаевна Петрович,
аспірант,

ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени В. Стефаника,
ул. Шевченка, 57, г. Ивано-Франковск, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

В статье раскрыта роль украинского языка в формировании языковой личности учащихся начальной школы. Проанализированы научные подходы к формированию языковой личности младшего школьника. Сделано теоретическое обоснование понятия «языковая личность». Доказано, что языковая личность - это социальное явление, поэтому речевое среду, в которой находится личность оказывает существенное влияние на процесс социализации личности. Раскрыта роль украинского языка как учебного предмета в формировании языковой личности младшего школьника.

Проанализированы концепции украинских лингводидактив по формированию национально-языковой личности, в своей речи должна усваивать и воспроизводить национальную самобытность, неповторимость украинского языка.

Раскрыта роль украинского языка как учебного предмета в формировании языковой личности младшего школьника. Определено, что приоритетной идеей курса украинского языка в начальной школе является формирование коммуникативной компетентности, которая проявляется в способности успешно пользоваться языком в процессе общения, познания окружающего мира.

Доказано, что развитию украиноязычной личности младшего школьника способствует единство требований всех содержательных линий учебного предмета «Украинский язык», определенных Государственным стандартом начального общего образования.

Автор отмечает, что именно на школьном этапе овладения украинским языком как родным закладываются основы и разворачивается процесс формирования языковой личности - человека, который

проявляє високий рівень мовної і мовної компетенції, представляє себе в суспільстві засобами мови.

Автор стверджує, що мовна змістовна забезпечує розвиток мовної діяльності, оскільки вона передбачає розвиток і вдосконалення навичок і навичок у всіх видах мовної діяльності.

Ключові слова: мовна особистість, національно-мовна особистість, комунікативна компетентність, молодший школяр.

Galina Petrovich,

Postgraduate,

SHEE «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»,

57, Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, Ukraine

FORMATION LINGUISTIC JUNIOR SCHOOLCHILDREN'S IDENTITY

The article deals with the role of the Ukrainian language in shaping linguistic identity of primary school pupils. The scientific approaches to the formation of linguistic personality of junior schoolchildren have been analyzed. Theoretical substantiation of the concept «linguistic identity» has been made. It has been proved that the linguistic identity is a social phenomenon, that is why speech environment in which a person exists has a substantial impact on the process of socialization. The role of Ukrainian language as a school subject in shaping linguistic identity of younger pupils has been revealed.

Some conceptions of the Ukrainian linguodidacts regarding the formation of national and linguistic identity have been analyzed; a national linguistic personality should absorb and reproduce the national identity and uniqueness of Ukrainian.

The role of the Ukrainian language as a school subject in shaping linguistic identity of primary school pupils has been specified.

It has been determined that the prior idea of the course of the Ukrainian language at primary school is to develop communicative competence which is manifested in the ability to successfully use the language in the process of communication, cognition of the world.

It is proved that the development of junior pupils' Ukrainian identity facilitates the unity of requirements of all content-oriented aspects of the school subject «Ukrainian language» which are defined by the State standard of primary general education.

The author notes that it is at the school stage when during mastering the Ukrainian language as their mother tongue the bases for the development of the designated identity are formed; the process of formation of a linguistic personality starts, a linguistic personality being understood as a person who demonstrates a high level of language and speech competence and manifests himself / herself in society by means of language.

The author assumes that the communicative component facilitates the development of a speech activity, since it presupposes the development and improvement of skills in all kinds of speech activity.

Keywords: linguistic identity, national and linguistic identity, communicative competence, a junior pupil.

Подано до редакції: 1.11.2016 р.

Рекомендовано до друку: 20.11.2016 р.

Рецензент: д.пед.н., професор О. А. Копусь